

วัฒนธรรม ความขัดแย้ง และการเป็นตัวแทน

Culture, Conflict and Representation

รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข*

บทคัดย่อ

ความขัดแย้งระหว่างชุมชนป้อมมหากาฬกับกรุงเทพมหานครดูเหมือนเป็นความขัดแย้งที่เกิดจากการไล่รื้อชุมชนดังเช่นที่เกิดกับชุมชนอื่น ๆ เช่น ชุมชนสะพานหัน แต่ในความเป็นจริงพบว่า เป็นความขัดแย้งจากการนิยามคำว่า “วัฒนธรรม” ที่ต่างฝ่ายต่างถือนิยามที่แตกต่างกัน และความขัดแย้งยังยืดเยื้อต่อไปเมื่อเชื่อมโยงสาระของวัฒนธรรมเข้ากับนิยามการพัฒนา จากแนวคิดของสจ๊วต ฮอลล์ พบว่า ความขัดแย้งนี้เกิดขึ้นจากการที่มีนิยามวัฒนธรรมที่หลากหลายและนิยามต่าง ๆ ต่างก็พยายามช่วงชิงอำนาจการนำ ประดุจการสู้รบในสนามรบ โดยการสู้รบนี้จะไม่วันสิ้นสุด เพราะนิยามที่มีบทบาทนำในวันนี้ก็ต้องพยายามรักษาสถานะของตนเอง ชุมชนป้อมมหากาฬ ซึ่งไม่มีอำนาจตามกฎหมาย จำต้องอาศัยประชาชนทั่วไป นักวิชาการ และภาคประชาสังคมมาร่วมกันสร้างนิยามและความชอบธรรมในนิยามด้วยการสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนให้ชัดเจนขึ้นผ่านสื่อต่าง ๆ ในขณะที่กรุงเทพฯ ที่มีอำนาจตามกฎหมายและดำเนินการต่าง ๆ ในฐานะตัวแทนของประชาชนและการนำเสนอถึงเจตนาดีในการสร้างกรุงเทพฯ ให้เป็นเมืองหลวงที่น่าอยู่ ก็ได้ใช้สิ่งนี้ในการเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน

คำสำคัญ: ป้อมมหากาฬ, วัฒนธรรม, การพัฒนา, การเป็นตัวแทน, สจ๊วต ฮอลล์

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Abstract

The Conflict between Mahakan Fort communities and Bangkok Metropolitan seems to be a conflict of the eviction like the other communities such as Sapan Han community but, in fact, the conflict has been from the definition of "culture" that each other holds a different definitions. The conflict is more protracted when linked the essence of culture to the definition of development. From the concept of Stuart Hall found that this conflict stems from the more definitions of culture and definitions try to seize power like fighting in the battlefield. The battle will never end because the hegemonic definition needs to maintain their status. Mahakan Fort community, has no legal authority, have to rely on public, academics, and civil society to define the definition and to establish legitimacy of definition by reflecting the identity of community through media. While Bangkok Metropolitan, has the administrative power, takes action on behalf of the representative and shows good intentions to create Bangkok to be the livable capital, use these to be the representation of "culture" as well.

Keywords : Mahakan Fort, Culture, Development, Representation, Stuart Hall

บทนำ

สถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างชุมชนที่อยู่อาศัยมานานในพื้นที่ ทั้งที่ถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมายกับหน่วยงานรัฐที่มีเป้าหมายในการดำเนินการเพื่อสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสะอาดสะอ้านในพื้นที่ที่รับผิดชอบได้นำไปสู่การเกิดคำถามขึ้นหลายคำถามถึงความถูกต้องชอบธรรมของชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ และการทำหน้าที่ของหน่วยงานรัฐที่ออกกฎหมายและนโยบายในการดำเนินการหลังการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในพื้นที่ อีกทั้งนำไปสู่การเกิดความเห็นด้วยและเห็นต่างกับการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐในวงกว้าง ดังที่มีการต่อสู้เพื่อแสดงจุดยืนของชุมชนชาวบ้านกันหลายพื้นที่ เช่น ชุมชนป้อมมหากาฬ

ชุมชนแพ่งภูธร ชุมชนแม่นศรี นาคนำรุง เป็นต้น และความขัดแย้งในบางพื้นที่ ก็ยังมีเครือข่ายประชาชนและกลุ่มองค์กรอื่น ๆ มาเข้าร่วมต่อสู้และยืนยันในสิทธิ การดำรงชีวิตอยู่อย่างสันติวิธี อันแสดงให้เห็นว่า ไม่ใช่เพียงชาวบ้านในชุมชนกับ รัฐ/หน่วยงานรัฐที่เป็นคู่ความขัดแย้ง หากแต่ความเป็นคู่ขัดแย้งที่มีความคิดเห็นต่าง ได้ขยายวงกว้างออกไปยังประชาชนที่มีความคิดเห็นสอดคล้องกันกับทั้งชาวบ้าน และหน่วยงานรัฐ ทั้งผ่านการเชิญชวนและเผยแพร่ของมูลของเครือข่ายประชาสังคม องค์กรพัฒนาเอกชน และสื่อสังคมออนไลน์ ดังกรณีที่เราได้เห็นได้ชัดเจนนที่สุดคือ กรณี ชุมชนป้อมมหากาฬ

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น หากพิจารณาให้ถึงที่สุดแล้ว พบว่า เป็นปัญหาของ คำว่าวัฒนธรรมกับการพัฒนา ที่ไม่เคยมีความเข้าใจที่ตรงกัน กล่าวคือ ต่างฝ่าย ต่างถือเอานิยามของวัฒนธรรมกับการพัฒนาตามแบบที่เหมาะสมสอดคล้อง กับตนเอง ตามความเข้าใจของตนเอง หรือเพื่อให้ตนเองอยู่ในสถานะของการมี อำนาจ จากการถือครองความเป็นตัวแทนชุดของนิยามวัฒนธรรมและการพัฒนา ทั้งนี้ทั้งนั้นการอยู่ในสถานะของการเป็นตัวแทนชุดนิยามจะช่วยเสริมสร้างสถานะ ของการมีอำนาจและการต่อรองกับผู้ถือครองชุดนิยามอื่นหรือนิยามตรงข้าม

ป้อมมหากาฬกับการเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม

ป้อมมหากาฬและพื้นที่โดยรอบที่มีชุมชนและผู้คนอาศัยอยู่ ทำให้ ป้อมมหากาฬกลายเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต มีเรื่องเล่า ผ่านประวัติศาสตร์ ความเป็นมาอันยาวนาน ด้วยความทรงจำของผู้คนจากรุ่นสู่รุ่น ประกอบกับ การดำรงชีวิตของผู้คนที่ไม่ใช่เพียงแค่ใช้ชีวิตประจำวัน หากแต่เป็นชีวิตทาง วัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย และมีคุณค่า เพราะวัตถุทางประวัติศาสตร์ จะเป็นเพียงแค่สิ่งประดิษฐ์สร้างที่ไร้ชีวิต ถ้าไม่มีเรื่องราวที่มีผู้คน ชุมชน และ สังคม ร่วมร้อยเรียงประกอบกันผ่านกาลเวลา อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญ และความผูกพันที่ต่างแยกจากกันไม่ได้ ไม่เช่นนั้นแล้ว วัตถุนั้นก็ไม่ได้ต่างจากสิ่งของ ที่อยู่ในพิพิธภัณฑ์ที่อยู่แต่เพียงในความทรงจำของคนรุ่นหนึ่ง หรือเป็นเพียงวัตถุ แห่งการเรียนรู้ที่แม้จะมีคุณค่าและมีความเป็นมาเชิงประวัติศาสตร์ แต่ก็ เป็นเพียงจากตัวหนังสือที่ไร้ซึ่งความมีชีวิตชีวา

การกล่าวเช่นนี้อาจมีคำถามขึ้นมากว่า การเชื่อมโยงป้อมมหากาฬกับผู้คน ชุมชน ประวัติศาสตร์ ผ่านคำว่าวัฒนธรรมในที่นี้นั้นเรานิยามวัฒนธรรมอย่างไร เพราะวัฒนธรรมมีการนิยามที่ค่อนข้างหลากหลายตามแต่แนวคิด มุมมอง รวมถึงยุคสมัย เพราะบางนิยามพิจารณาวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นแบบอย่างของการประพฤติปฏิบัติแบบชนชั้นสูง บางนิยามก็พิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมว่าเป็นวัฒนธรรม บางนิยามก็พิจารณาแบบแผนการประพฤติปฏิบัติที่สืบต่อกันมาของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งว่าเป็นวัฒนธรรม บางนิยามก็พิจารณาแบบแผนการประพฤติปฏิบัติและความเป็นไปต่าง ๆ ในสังคมปัจจุบันว่าเป็นวัฒนธรรม ซึ่งมีความแตกต่างจากนิยามแบบวัฒนธรรมของชนชั้นสูง (Hall, 1977, p. 2)

หากพิจารณาโดยละเอียด พบว่า นิยามวัฒนธรรมอาจแบ่งได้เป็นหลายกลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มแรก พิจารณาวัฒนธรรมในแง่ที่เป็นเรื่องของความดีงาม ความเจริญ งามอกงามของกลุ่มชน หรือสังคม ที่ได้สร้างวัฒนธรรมนั้น ๆ ขึ้นมา กลุ่มที่สอง ให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยน เอาอย่างกันได้ ซึ่งทำให้เห็นถึงพลวัต การเปลี่ยนแปลง การปรับปรุง รวมถึงการก้าวข้ามบริบทความเป็นประเทศและทำให้เราเห็นถึงวัฒนธรรมร่วมของผู้คน กลุ่มที่สาม เป็นมุมมองด้านการอนุรักษ์ที่เน้นเรื่องของหน้าที่ การสืบทอด การรักษา ในฐานะที่วัฒนธรรมนั้น ๆ มีคุณค่า อันเนื่องจากการที่บรรพบุรุษได้สร้างสมกันมา กลุ่มที่สี่ เป็นมุมมองแบบความเข้าใจของคนทั่วไป ที่มองว่าวัฒนธรรมเป็นเรื่องของหรือเป็นแบบอย่างของชนชั้นสูง กลุ่มที่ห้า เป็นความหมายตามความรู้ของนักวิชาการ เช่น นักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยา นักประวัติศาสตร์ นักวิชาการสายวัฒนธรรมศึกษา และสายหลังสมัยใหม่ กลุ่มที่หก พิจารณาถึงความหลากหลายของวัฒนธรรม หรือความเป็นพหุวัฒนธรรม ซึ่งมีผลให้เกิดการเคารพในคุณค่าของวัฒนธรรมต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน ไม่แบ่งแยก รวมทั้งวัฒนธรรมของท้องถิ่นและชุมชนด้วย (รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2559, หน้า 12-46)

จากนิยามที่หลากหลายดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ชัดเจนว่า ไม่มีใครที่สามารถครอบครองการนิยามวัฒนธรรมว่าของตนหรือที่ตนยึดถือนั้นถูกต้องที่สุด แม้แต่หน่วยงานของรัฐ หรือพจนานุกรมที่ได้นิยามความหมายของวัฒนธรรมไว้ เว้นเสียแต่ในบางช่วงบางขณะที่ผู้คนในสังคมรวมถึงหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

มีการปฏิบัติหรือแสดงออกซึ่งแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ยึดถือร่วมกันโดยไม่มีการตั้งคำถามถึงการเป็นตัวแทน หรือนิยามทางวัฒนธรรม เช่น วันพีชมงคล ที่มีพิธีแรกนา การเสี่ยงทายจากพระโค และการเก็บเมล็ดพันธุ์เพื่อไปทำการเกษตรต่อ ในขณะที่ประเพณีวันลอยกระทง ได้มีการตั้งคำถามถึงความเป็นวัฒนธรรม ที่มีการอ้างอิงสืบย้อนกลับไปที่สมัยสุโขทัย ว่าเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ อีกทั้งเมื่อประวัติศาสตร์ของชาติไทย ได้เริ่มมีการยอมรับว่าไม่ได้ตั้งต้นจากสุโขทัย (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2559ก; 2559ข; 2559ค) ก็ยิ่งทำให้ความเป็นตัวแทนของสุโขทัยกับลอยกระทงขาดความชอบธรรมเพราะความขาดช่วงขาดตอนกับการไล่เรียงประวัติศาสตร์ ประกอบกระแสรักสิ่งแวดล้อมและการเติบโตของเทคโนโลยี ที่ทำให้การลอยกระทงค่อย ๆ ลดจำนวนลงอย่างช้า ๆ โดยผู้คนหันไปลอยกระทงออนไลน์ เนื่องจากสะดวกและไม่สร้างขยะทางสิ่งแวดล้อมด้วย

สังคมจึงดำเนินไปด้วยปฏิบัติของนิยามวัฒนธรรมที่หลากหลาย สอดคล้องประนีประนอม ต่อสู้ และผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมามีบทบาทในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม เช่นเดียวกับการนิยามคำว่าวัฒนธรรมในกรณีของป้อมมหากาฬ ก็พบว่า ชุมชน ชาวบ้าน นักวิชาการ หน่วยงานรัฐ ต่างก็ยึดถือในนิยามวัฒนธรรมที่ตนเองเชื่อมั่นหรือเป็นประโยชน์กับตนเอง ซึ่งเป็นหนึ่งในเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ความขัดแย้งกัน เพราะการยึดถือนิยามใด ๆ ไม่ได้เป็นเงื่อนไขว่าผู้ยึดถือนั้นถูกหรือผิด หากการยึดถือนิยามใดนิยามหนึ่งและละเลยในความเข้าใจต่อนิยามอื่น ๆ นำไปสู่ความไม่เข้าใจซึ่งกันและกัน การมีอคติ จนนำไปสู่ความขัดแย้งได้ อย่างไรก็ตามความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้ดำเนินไปพร้อมกับความเข้าใจในนิยามคำว่าการพัฒนาที่แตกต่างกัน เป็นผลให้ปัญหากรณีป้อมมหากาฬจึงดำเนินไปบนฐานคิดเรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนาที่ขัดแย้งและแตกต่างกัน ดังจะกล่าวต่อไป

ป้อมมหากาฬ เป็นป้อมปราการที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อป้องกันพระนคร ตั้งอยู่ใกล้กับท่าเรือผ่านฟ้าลีลาศ สร้างมาแต่รัชกาลที่ 1 เดิมป้อมมีทั้งหมด 14 ป้อม มีการขุดคูคลองล้อมรอบเกาะพระนครอีกชั้นหนึ่ง มีการสร้างวัดอยู่ใกล้กัน เมื่อเวลาผ่านไปเกิดการพัฒนา เกิดการกลายเป็นเมือง เกิดความทันสมัย มุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ อีกทั้งมีการตักตุนมากขึ้นความสำคัญของป้อมจึงลดลง จนถูกรื้อถอนไป เหลือเพียงป้อมมหากาฬกับป้อมพระสุเมรุ ที่ป้อมมหากาฬได้มี

การจารึกไว้ที่กำแพงว่า สร้างเมื่อ พ.ศ. 2325 แล้วเสร็จในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับการบูรณะโดยกรมศิลปากรและความร่วมมือจากกรุงเทพมหานคร เนื่องในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี เมื่อ พ.ศ. 2525 (โกวิท ตั้งตรงจิตร, 2556)

พื้นที่รอบป้อมมหากาฬล้อมรอบไปด้วยชุมชน ทำให้ป้อมมหากาฬมีชีวิตชีวา โดยชุมชนเล็ก ๆ ที่รายล้อมอยู่นั้นมีอายุเก่าแก่นับร้อยปี โดยนับย้อนกลับไปได้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นชุมชนที่อยู่หลังกำแพงพระนคร และเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานแบบชานกำแพงเมือง ซึ่งเป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์หรือก่อนหน้า และบ้านไม้เก่าที่ยังหลงเหลือในปัจจุบัน คือ บ้านของข้าราชการบริพารในรัชกาลที่ 5 ที่พระราชทานที่ดินหลังป้อมให้ ซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม นอกจากคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมแล้ว ชุมชนนี้ยังมีคุณค่าทางวัฒนธรรม กล่าวคือ เป็นพื้นที่ของผู้คนที่มีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมที่เป็นวิถีชีวิตริมน้ำ เป็นต้นกำเนิดคณะละครแห่แรก ซึ่งเป็นวิกของพระยาเพชรปानी โดยมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจน คือ การที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๙ ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงกรมพระยานรินศานาวุฒิวงศ์ ว่าได้เสด็จมาทอดพระเนตรเย่เกที่วิกพระยาเพชรปानी ตรงข้ามวัดราชนัคดาราม ซึ่งก็คือบริเวณชุมชนป้อมมหากาฬ¹ แสดงให้เห็นว่า ชุมชนแห่งนี้

¹ โดยมีรายละเอียดตอนสำคัญดังนี้ “เมื่อพระยาเพชรปानी (ตรี) ตั้งโรงเล่นเย่เกให้คนดูอยู่ที่บ้านหน้าวัดราชนัคดาราม แยกเชิญหม่อมฉันไปดูครั้ง 1 และมานั่งอยู่ด้วยตลอดเวลาเล่นหม่อมฉันมีโอกาสจึงถามความสงสัยบางอย่างในกระบวนเล่นเย่เก ว่าเหตุใดจึงคิดทำเครื่องเล่นเย่เก หรูหรานอกวิธต่าง ๆ เช่น ใส่ปืนจุเร่จยอด ใส่สังวาลแพรสายตะพาย และโบว์แพรที่ป้า เป็นต้น แกบอกอธิบายว่าแต่อย่างนั้นผู้หญิงเห็นว่าสวย มักติดใจ ชอบไปดู มีผู้หญิงไปดูมาก พวกผู้ชายก็มักพากันไปดูพวกผู้หญิง ก็การตั้งโรงเย่เกเป็นข้อสำคัญ อยู่ที่อยากให้มีคนชอบไปดูให้มาก จึงต้องคิดแต่งตัวยุ่งไปทางอย่างนั้นถามต่อไปว่าหน้าพาทย์เล่นเย่เก เหตุใดจึงใช้ แต่เพลงเชิดเป็นพื้น ทั้งบรื้อมและกระบวนพ็อนรำดูก็ไม่เอาใจใส่ให้เป็นอย่างประณีต แกตอบว่าคนที่ชอบดูเย่เกไม่เอาใจใส่ในการบรื้อมพ็อนรำ หรือเพลงบรื้อมพาทย์ ชอบแต่ 3 อย่าง คือ ให้แต่งตัวสวย อย่าง 1 ให้เล่นขบขัน อย่าง 1 กับเล่นให้เร็วทันใจ อย่าง 1 ถ้าเป็นความนิยมคนก็ไม่ชอบดู หม่อมฉันฟังอธิบายก็ต้องชมว่าแกช่างสังเกต และรู้จักจับความนิยมของคนดูจะติไม่ได้เพราะกิจที่เล่นเย่เกก็เพื่อจะหาเงินค่าดู เล่นอย่างใดจะได้เงินมากแกก็ต้องเล่นอย่างนั้น” ดังนั้นแล้ว ลิเกวิกนี้จึงเป็นวิกแก่ที่ควรค่าแก่การรักษาเอาไว้ เพราะมิได้เป็นลิเกที่เลียนแบบละครหลวง ดังที่สุจิตต์ วงษ์เทศกล่าว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2559ก)

ดำรงอยู่มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างน้อย นอกจากนั้นแล้ว บริเวณนี้ยังเป็นแหล่งทำเครื่องดนตรีชั้นดี มีผู้คนจากภาคใต้มาอยู่อาศัยและทำอาชีพทำกรรنگ ไม่ว่าจะเป็นกรรنگเขา กรรنگหัวปรอท รวมทั้งยังมีการเลี้ยงไก่ชนพันธุ์ไทยดั้งเดิม การปั้นเศียรพ่อกะ การปั้นรูปภาชนะดัดตน ฯลฯ (ไทยพีบีเอส, 2556 และ ภาพันธ์ วัชรศรีทอง, 2559 อ้างถึงใน รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2559, หน้า 165-166) จึงทำให้พื้นที่นี้มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่มีประวัติศาสตร์ควบคู่ไปกับโบราณสถาน

เรื่องราวของป้อมมหากาฬที่เป็นโบราณสถานที่เป็นวัตถุ และความมีชีวิตของวัตถุนี้จำเป็นต้องร่วมอธิบายไปพร้อมกับความเป็นไปของผู้คน ชุมชน และความเป็นไปของสังคมในแต่ละช่วงแต่ละขณะ ว่ามีความสัมพันธ์ผูกพันกันอย่างไร เพราะ “สิ่งนี้คือเสน่ห์ของป้อมมหากาฬ ที่คนผ่านไปมาหรือนักท่องเที่ยวจะได้รู้จักและจดจำป้อมมหากาฬได้” (ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม, 2559) ดังที่ศรีศักร วัลลิโภดม ได้กล่าวว่า “ประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ ทุกวันนี้ แทบไม่มีใครอยู่เลย เหมือนเป็นภาพนิ่ง ไม่เห็นชีวิตของคน ไม่เห็นวัฒนธรรม ไปดูตามพิพิธภัณฑ์ก็เป็นการจำลองขึ้น แต่ชุมชนป้อมมหากาฬคือของจริงยังมีชีวิตก็ควรรักษาไว้ ถ้าชุมชนป้อมมหากาฬโดนรื้อ ชุมชนอื่น ๆ ในกรุงเทพฯ ก็อาจโดนรื้อ รวมถึง 2 ผังแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย “...หากเราจะอนุรักษ์ประวัติศาสตร์ เราก็ต้องอนุรักษ์คนด้วย” (ธนาพร สุภัทรรสารกุล, 2559) และประธานชุมชนป้อมมหากาฬ ที่กล่าวไว้ว่า “เมื่อคุณเริ่มเหยียบเข้ามาในพื้นที่ชุมชน คุณก็เริ่มเข้ามาในประวัติศาสตร์แล้ว เพราะที่แห่งนี้คือชานพระนคร คนเราจะย้ายออกย้ายเข้ามันบังคับกันไม่ได้ เมืองต้องมีชีวิต มีการโยกย้าย ต้องมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ เมืองมีความเป็นประวัติศาสตร์ คนที่อยู่อาศัยจะเป็นตัวที่บอกเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนผ่านคน รุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง” (ธนาพร สุภัทรรสารกุล, 2559)

ตัวอย่างคำกล่าวที่กล่าวถึงวิถีชีวิต การดำเนินชีวิตที่เอื้อเพื่อ ร่วมแบ่งปันกัน แลกเปลี่ยน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างผู้คนในชุมชน ระหว่างชุมชนกับวัด ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่รอบป้อม ได้ทำให้ป้อมที่เป็นสิ่งก่อสร้าง มีชีวิต ปรากฏจากคำบอกเล่าของผู้คนในชุมชนและรอบชุมชน เช่น นายสมบุญ ภวงษ์ชัยโย กล่าวว่า “ขนาดคนยังอยู่คู่กับป่าได้เลย แล้วทำไมคนจะอยู่ร่วมกับโบราณสถานไม่ได้ ตอนนั้นชุมชนอยู่ด้วยความหวาดกลัวว่าจะโดนรื้อเมื่อไหร่ก็ไม่รู้ วิถีชีวิตเราอยู่แบบนี้มา

แต่เกิด อยู่ดี ๆ จะให้มาเปลี่ยนแปลง” หรือ พระครูสุนทรจริยโกศล รองเจ้าอาวาส วัดราชนัฏดารามวรวิหาร ได้กล่าวถึงวัดกับชุมชนป้อมมหากาฬว่า “เวลาที่วัดมี เทศกาล ชุมชนก็จะช่วยประกาศเชิญชวนให้มาร่วมงาน การที่กทม. จะปรับเปลี่ยน ภูมิทัศน์ชุมชนป้อมมหากาฬให้เป็นสวนสาธารณะจะได้ไม่คุ้มเสีย ยกตัวอย่าง กรณีลานพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ที่อยู่ข้างวัด เป็นสวนสาธารณะเปิด ก็ยังมีเหตุวิ่งราวกันอยู่บ่อยครั้ง อีกทั้งมีโกดังฝ้ายที่แห่งนี้ที่กทม. สร้างไว้มาหลอน นักท่องเที่ยว และยังมาใช้พื้นที่สาธารณะแห่งนี้กระทำการที่ผิดกฎหมายด้วย ซึ่งก็ยังไม่มียุติหน่วยงานไหนมาดูแล” (ธนาพร สุภัทรรสกุล, 2559)

เมื่อชุมชนป้อมมหากาฬอุดมไปด้วยวัฒนธรรมที่มีคุณค่า การต่อสู้เพื่อ รักษาพื้นที่ทางประวัติศาสตร์และชุมชนเพื่อให้เป็นสมบัติของชาติจึงเกิดขึ้น โดยมีความร่วมมือกับองค์กรภาคประชาสังคมอื่น ๆ ประชาชนทั่วไป ในการ ดำเนินการคัดค้านอย่างสันติวิธี (ประชาไท, 2559ก; 2559ค) รวมถึงมีการยื่น หนังสือต่อนายกรัฐมนตรี เพื่อเสนอแนวทางการรักษาคุณค่าของพื้นที่ทาง ประวัติศาสตร์خانพระนคร (มติชนออนไลน์, 2559ข) ทั้งนี้เพื่อให้ป้อมมหากาฬ มีลักษณะเช่นเดียวกับป้อมพระสุเมรุที่กลายเป็นสวนสาธารณะที่ไร้ชีวิต เป็นเพียงแค่งานท่องเที่ยวและการถ่ายรูปเท่านั้น

นโยบายจัดระเบียบของกรุงเทพมหานครกับการพัฒนา

กรุงเทพฯ ในฐานะหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่ในการบริหารจัดการพื้นที่ กรุงเทพฯ ได้มีการวางโครงการต่าง ๆ เพื่อรองรับการขยายตัวของการเป็นพื้นที่ เมืองหลวง การเติบโตทางเศรษฐกิจ การขยายตัวของประชากร การเป็นเมือง ท่องเที่ยว การรองรับชาวต่างชาติ การจัดระเบียบเพื่อความปลอดภัย สะอาด และสวยงาม ฯลฯ ดังนั้นแล้วโครงการต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ จึงขึ้นอยู่กับแนวทาง การดำเนินงานของผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร รวมทั้งแผนงานโครงการ ของรัฐบาล ว่าต้องการให้เมืองหลวงของประเทศเดินไปในทิศทางใด หรือกล่าว อย่างง่าย ๆ คือ หน่วยงานรัฐมองภาพอนาคตของกรุงเทพฯ ไว้เช่นไร แนวทาง การดำเนินการที่ว่าเป็นการสะท้อนให้เห็นชัดเจนถึงแนวทางการพัฒนาของ ประเทศว่าเดินไปในทิศทางใด มีกรอบแนวคิดว่าด้วยการพัฒนาประเทศแบบใด

เลือกที่จะให้ความสำคัญกับสิ่งใดและละเลยสิ่งใด สิ่งเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญ เพราะมีผลกระทบกับประชาชนของประเทศในฐานะผู้รับผลและผลกระทบของนโยบายโดยตรง

คำว่าพัฒนา ที่ปรากฏในสังคมไทยและเป็นแนวทางการดำเนินงานต่าง ๆ ของภาครัฐ และนำไปสู่ความเข้าใจของประชาชนในทิศทางเดียวกัน คือ การเปลี่ยนแปลงที่เป็นการทำให้ดีขึ้น โดยคำว่าดีขึ้นนี้เป็นให้ความสำคัญกับการเติบโตทางเศรษฐกิจและปากท้องเป็นหลัก โดยแนวทางในการสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจมุ่งเน้นแนวทางแบบตะวันตกเป็นหลัก กล่าวสำหรับการพัฒนา ที่ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกเป็นต้นมา ทิศทางการพัฒนาประเทศไทยหันไปให้ความสำคัญกับการวัดผลของความเปลี่ยนแปลงจากตัวเลขความเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น GDP การลงทุน สินค้าเข้า สินค้าออก เป็นต้น อีกทั้งหนึ่งในปัจจัยวัดความสำเร็จของแผนพัฒนาฯ แต่ละฉบับ คือ GDP ว่าเติบโตเท่าใด มากกว่าปีก่อนหน้าเท่าใด ซึ่งคือตัวเลขอีกเช่นกัน และสิ่งหนึ่งที่อาจดูขบขันคือ ตัวเลข GDP ของแผนพัฒนาฯ ฉบับแรก ที่เติบโต 7.2 ซึ่งสร้างความภาคภูมิใจในความเปลี่ยนแปลง หากแต่แท้จริงแล้วสิ่งที่หลงลืมกันไป คือ ก่อนหน้านั้นประเทศไทยก็มีการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการพัฒนา หากแต่ไม่ได้ถูกวัดด้วยตัวเลขเท่านั้น²

สำหรับแนวทางการพัฒนาแบบตะวันตก พบว่า สิ่งที่รัฐบาลรวมถึงประชาชนทั่วไปมองภาพของการพัฒนา คือ การมีเศรษฐกิจที่ดี การมีโรงงานอุตสาหกรรม การมีความเป็นเมือง การมีความทันสมัย โดยสภาวะเหล่านี้ ถูกวัดด้วยตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจ เช่น รายได้ประชาชาติ การลงทุน การสั่งซื้อเครื่องจักร การจ้างงาน การครอบครองวัตถุ เช่น รถยนต์ รถจักรยานยนต์ โทรทัศน์ โทรศัพท์เคลื่อนที่ ฯลฯ แนวทางแบบตะวันตกนี้เกิดขึ้นและเห็นได้ชัดเจน

² การเติบโตของตัวเลขนี้ ได้ละเลยปัจจัยเรื่องคน วิถีชีวิต คุณภาพชีวิต วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ฯลฯ ไปอันส่งผลต่อมาในปัจจุบัน เห็นได้จากปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างมากในปัจจุบัน ทั้งปัญหาเชิงกายภาพ และปัญหาวิถีชีวิตของผู้คน รวมทั้งปัญหาความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานรัฐและประชาชนในมิติต่าง ๆ

ตั้งแต่การร่างและแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 เรื่อยมา ที่พบว่าทิศทางการพัฒนาไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป ยังคงเน้นเรื่องเศรษฐกิจ การเติบโตของการลงทุน การก่อสร้าง ฯลฯ เป็นหลัก โดยขยาย “การพัฒนา” ไปยังภูมิภาค ภายใต้อำนาจ “ความเจริญ” แม้จะพบว่าตั้งแต่แผนแรกนั้นเริ่มพบปัญหาจากการพัฒนาที่เดินตามแนวทางที่ถูกวางโดยประเทศตะวันตก แต่ปัญหาเหล่านั้นถูกละเลย และแยกต่างหาก จากคำว่าพัฒนา นั้นแปลว่า การพัฒนา ไม่ได้นำไปสู่การเกิดปัญหา ความเหลื่อมล้ำ ปัญหาสังคม ปัญหาชุมชนแออัด ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาครอบครัว ปัญหาความขัดแย้งทางวัฒนธรรม ปัญหาคุณภาพชีวิต ฯลฯ นั้นทำให้การแก้ไขปัญหของประเทศไทยไม่เคยแก้ได้อย่างตรงเหตุของปัญหา ภาพของการพัฒนาจึงเป็นความสวยงาม หวังดงาม ที่ฝันไว้แบบสภาพสังคมตะวันตก ที่หน่วยงานรัฐพยายามสร้างขึ้นผ่านแผนงานโครงการ และเลือกที่จะจัดการกับสภาพที่อยู่นอกเหนือภาพฝันนั้น ด้วยการผลักให้กลายเป็นอื่น และผู้ที่บ่อนทำลายและไม่เสริมสร้างการพัฒนา ดังที่ปรากฏกรณี บ่อมหาภาพ ที่แม้ประชาชนทั่วไปก็มีทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการดำเนินการของกรุงเทพมหานคร โดยกลุ่มที่เห็นด้วยกับการดำเนินการของกรุงเทพฯ พบว่าส่วนหนึ่งมีแนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบตะวันตก ที่มีภาพของสังคมที่สะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่มีชุมชนหรือชุมชนแออัด สภาพแวดล้อมสวยงาม เป็นพื้นฐาน

การพัฒนาที่ดำเนินตามแนวทางตะวันตก ส่วนหนึ่งเป็นมาจากทฤษฎีการพัฒนาที่ส่วนใหญ่มีแนวทางในการนำเสนอในทิศทางเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็น ทฤษฎีการพัฒนาแบบเส้นตรงหรือตามขั้นตอน ของรัสทอว์ (Rostow) ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง ทฤษฎีเสรีนิยมใหม่ ทฤษฎีเหล่านี้ล้วนแต่มีแนวทางในการอธิบายตามแบบของตะวันตก นั่นคือ เชื่อตามแนวทางการพัฒนาแบบตะวันตก และโดยเฉพาะเมื่อแนวทางดังกล่าวถูกสร้างเป็นทฤษฎีที่สามารถอธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล อีกทั้งถูกนำไปใช้ในการเรียนการสอนที่เป็น การเผยแพร่ทฤษฎีให้กว้างขวางอย่างมาก ทำให้ทฤษฎีและสิ่งที่ทฤษฎีนำเสนอ มีความถูกต้องชอบธรรมมากขึ้น และเกิดความเชื่อในประเทศที่ไม่ใช่ตะวันตกว่า เป้าหมายปลายทางของการพัฒนาจะต้องเป็นไปแบบตะวันตก ซึ่งคือ สิ่งที่

ถูกต้องที่สุด ไม่ว่าจะเป็นทิศทางการพัฒนาของประเทศตะวันตก ที่มีรากเหง้าและบริบทอยู่ที่สังคมตะวันตก หรือการให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมอย่างมากในเป็นตัวชี้วัดการพัฒนา ทั้งที่ทฤษฎีและแนวทางเหล่านี้ถูกส่งออกไปใช้ในสังคมอื่น รวมทั้งสังคมไทย ซึ่งมีบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ที่แตกต่างกัน

ยังมีทฤษฎีการพัฒนาอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้แย้งกับกลุ่มทฤษฎีที่เดินตามตะวันตก นั่นคือ ทฤษฎีการเจริญเติบโตแนวใหม่และทฤษฎีการพัฒนาทางเลือกที่นำเสนอถึงผลด้านลบของการพัฒนาตามแบบตะวันตกที่ทุกประเทศดำเนินไปในแนวทางแบบเดียวกัน และนำเสนอให้เชื่อมั่นในศักยภาพของประเทศตนเองพัฒนาคนให้มีศักยภาพ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนกว่า (ที่ไม่ใช่การพัฒนาอย่างยั่งยืนตามที่ประเทศตะวันตกนำเสนอ เพราะเป็นเพียงแค่วาทกรรมที่ไม่เคยตั้งคำถามกับการพัฒนาและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม) ทั้งนี้แนวทางหนึ่งที่ถูกนำเสนอเป็นการพัฒนาทางเลือก คือ การให้วัฒนธรรมเป็นอีกหนึ่งเสาหลักของการพัฒนา (รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2559, หน้า 193-207; Culture as the Central Pillar in Development, n.d.; Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development, n.d.; Vijayendra and Walter (eds), 2004, pp. 38-43)

นโยบายการจัดระเบียบของกรุงเทพมหานคร สามารถย้อนกลับไปได้ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ที่ได้บรรจุโครงการอนุรักษ์และพัฒนารุงรัตนโกสินทร์ไว้ และคณะรัฐมนตรีได้มอบให้กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการจัดตั้ง คณะกรรมการอนุรักษ์ ปรับปรุง และบูรณะโบราณสถานบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ มีหน้าที่พิจารณากำหนดนโยบายและแนวทางในการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์ ต่อมากรุงเทพมหานครได้แต่งตั้ง คณะกรรมการอนุรักษ์สิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม ภายในกรุงเทพมหานคร โดยมีหน้าที่อนุรักษ์สิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าเช่นเดียวกับคณะกรรมการชุดแรก แต่มีขอบเขตครอบคลุมพื้นที่ทั้งกรุงเทพมหานคร แต่เนื่องจากทั้งสองคณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่ซ้ำซ้อนกัน และยังขาดมิติการให้ความสำคัญกับการควบคุมสิ่งแวดล้อม คณะรัฐมนตรีจึงรวมคณะกรรมการเดิมทั้งสองคณะเข้าไว้ด้วยกันเมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม 2521

และมีมติแต่งตั้งคณะกรรมการโครงการรัตนโกสินทร์ขึ้น ในวโรกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี ใน พ.ศ. 2525 ต่อมาสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติได้จัดโครงการประกวดงานออกแบบและวางผังเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นที่มาสำคัญของโครงการรัตนโกสินทร์และอยู่ในความควบคุมดูแลของคณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน (เสาวภา ไพฑูริวัฒน์, 2559, หน้า 1-3 ภาคผนวก ก)

ในแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ ได้กำหนดวัตถุประสงค์ คือ (บริษัท ชินครอน กรุ๊ป, 2537)

1. เพื่อทำการศึกษาและจัดทำแผนแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์และพื้นที่ฝั่งธนบุรีตรงข้ามบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์

2. เพื่อให้มีการอนุรักษ์อาคารสถานที่ที่มีคุณค่า รวมทั้งสภาพแวดล้อมโดยรอบ

3. เพื่อให้การพัฒนาในบริเวณนี้เป็นไปอย่างมีระเบียบ สอดคล้องกับแนวทางการอนุรักษ์ เพื่อมิให้เกิดผลกระทบต่อสถานที่ที่มีคุณค่าต่าง ๆ

และขอบเขตของโครงการครอบคลุมพื้นที่ ดังต่อไปนี้

1. บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน ได้แก่ บริเวณที่อยู่ภายในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ด้านพระบรมมหาราชวังไปจนถึงคลองคูเมือง (คลองหลอดเดิม) ตั้งอยู่ในท้องที่แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

2. บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอก ได้แก่ อาณาเขตจากฝั่งริมแม่น้ำเจ้าพระยา ด้านเหนือและด้านใต้คลองคูเมืองเดิมไปจรดคลองรอบกรุง (คลองบางลำพู คลองโอ่งอ่างเดิม) ตั้งอยู่ในท้องที่แขวงชนะสงคราม แขวงตลาดยอด แขวงบวรนิเวศ แขวงศาลเจ้าพ่อเสือและแขวงบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

3. บริเวณฝั่งธนบุรีตรงข้ามบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ มีอาณาเขตตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องกำหนดบริเวณห้ามก่อสร้าง ดัดแปลงใช้หรือเปลี่ยนแปลงการใช้อาคารบางชนิดหรือบางประเภท ภายในบริเวณฝั่งธนบุรีตรงข้ามบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2534 ตั้งอยู่ในท้องที่แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย และแขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่

แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี แขวงสมเด็จเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

ในกรุงเทพฯ มีชุมชนมียู่ประมาณ 2,000 กว่าชุมชน และมีชุมชนเป็นจำนวนมากที่ต้องอยู่ในสภาวะของการถูกไล่อื้อ โดยในปี 2559 ชุมชนสะพานหัน เป็นชุมชนที่ถูกไล่อื้อ และหน่วยงานภาครัฐก็ประสบความสำเร็จในการไล่อื้อเพื่อนำไปสู่การจัดระเบียบพื้นที่แม่น้ำคูคลอง และทำให้เกิดความสะอาดน่ามอง อย่างไรก็ตาม มีอีกหลายชุมชนที่ประสบปัญหาการถูกไล่อื้อและก็ยังคงต่อสู้อยู่จนกระทั่งปัจจุบัน (พ.ศ. 2559) เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน เช่น ชุมชนย่านกุฎจีน วัดกัลยาณ์มิตรวรมหาวิหาร เขตธนบุรี, ชุมชนแพร่งภูธร ถ.บำรุงเมือง, ชุมชนมัสยิดบ้านตึกดิน เขตพระนคร, ชุมชนแม่น้ำศรีนาคบำรุง และ ชุมชนป้อมมหากาฬ เขตพระนคร (สำนักข่าวอิศรา, 2553)

สำหรับชุมชนป้อมมหากาฬ ด้วยนโยบายจัดระเบียบของกรุงเทพมหานครตามแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ และได้มีการออกพระราชกฤษฎีกาเวนคืนที่ดิน ชุมชนป้อมมหากาฬจึงได้เริ่มต่อสู้มาตั้งแต่ปี 2535 เนื่องจากชุมชนจะต้องถูกไล่อื้อที่ดินเพื่อนำพื้นที่ไปสร้างเป็นสวนสาธารณะ โดยกรุงเทพฯ ได้เสนอการจ่ายค่าสินไหมทดแทนในการรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างพร้อมประกาศว่า หากใครไม่ทำการรื้อถอนก็จะทุบทำลายทิ้งทันทีในปี 2538 ชาวบ้านจึงต้องตกลงยอมรับค่าสินไหมทดแทน แล้วนำเงินส่วนนี้ไปซื้อที่ดินในโครงการเคหะฯ คลองกรุง ย่านมีนบุรี โดยที่ชาวบ้านไม่เคยมีข้อมูล หรือรายละเอียดของโครงการเคหะฯ มาก่อน เวลาผ่านไป 2 ปี โครงการดังกล่าวยังไม่มีระบบสาธารณูปโภคเหมือนกับที่แจ้งไว้ การเดินทางสัญจรโหดลำบาก ไม่มีรถเข้าออก ไม่มีสถานพยาบาล และไม่มีแหล่งอาชีพรองรับชาวบ้าน ในปี พ.ศ. 2545 กรุงเทพมหานครประกาศทำการรื้อย้าย ชุมชนป้อมมหากาฬจึงได้ทำการปิดป้อม ปิดชุมชน ต่อสู้กับการไล่อื้อที่ไม่ชอบธรรม

เมื่อชาวชุมชนป้อมมหากาฬได้ยื่นข้อเสนอรื้อรวมทั้งแบบตัวอย่างการจัดผังชุมชนกับกรุงเทพฯ โดยเนื้อที่ทั้งหมด 4 ไร่เศษ ชาวบ้านในชุมชนขอแบ่งปันพื้นที่เข้าในการปลูกสร้างบ้าน 1 ไร่ ส่วนที่เหลือยินยอมให้สร้างสวนสาธารณะพร้อมด้วยการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัย และเริ่มทำกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นสิ่งยืนยันว่า ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับ

โบราณสถานได้เป็นอย่างดี ทำให้กรณีพิพาทนี้เกือบยุติ แต่ในปี พ.ศ. 2551 ปัญหาข้อพิพาทการจัดการที่ดินที่เกิดขึ้นอีกครั้ง เมื่อมหาวิทยาลัยศิลปากรทำบันทึกความร่วมมือกับกรุงเทพมหานครและชุมชนป้อมมหากาฬ เพื่อวิจัยศึกษาการจัดการเรื่องชุมชนบ้านไม้โบราณ แต่หลังจากโครงการเสร็จสิ้น กรุงเทพมหานครก็อ้างเหตุผลจากประชาชนทั่วไปถึงการดำเนินงานที่เพิกเฉยต่อการบังคับใช้กฎหมายในกรณีชุมชนป้อมมหากาฬ ทำให้กรุงเทพมหานครกำหนดให้ชุมชนป้อมมหากาฬ จะต้องถูกรื้อถอนภายในเดือนมกราคม 2554 แต่ชาวชุมชนก็ต่อสู้เรื่อยมา เนื่องจากความขัดแย้งระหว่างกรุงเทพฯ และชุมชนชาวป้อมพระกาฬ แม้ชุมชนชาวป้อมจะเสนอทางออกถึงการอยู่ร่วมกันได้ เพื่อนำไปสู่พื้นที่และการเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต แต่กรุงเทพฯ ก็ไม่เคยมีความชัดเจนในการร่วมหาทางออกกับชุมชน

เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม 2559 ตัวแทนกลุ่มชุมชนชาวป้อมมหากาฬ ได้ยื่นหนังสือถึง พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีและหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) เพื่อเสนอแนวทางการรักษาคุณค่าพื้นที่ประวัติศาสตร์ ชานพระนครให้เป็นสมบัติของชาติ โดยข้อเสนอนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของพื้นที่ พร้อมทั้งเสนอแนวทางในการแก้ไข

การต่อสู้ของชุมชนโดยนำเสนอภาพของการอยู่ร่วมกัน และการใช้วัฒนธรรมเป็นเงื่อนไขหลักที่สำคัญในการนำเสนอความเป็นตัวแทนของชุมชนเพื่อรักษาชุมชนเอาไว้ นั่น จะเป็นการทำให้เกิดการสร้างภาพตัวดีและตัวร้าย โดยมีชุมชนป้อมมหากาฬเป็นตัวดี เนื่องจากเป็นการต่อสู้ของชุมชนที่นำเสนอการอยู่ร่วมกัน และการใช้วัฒนธรรมเป็นเงื่อนไขหลักที่สำคัญเพื่อรักษาชุมชนเอาไว้จากการถูกกระทำหรือถูกไล่รื้อ ทั้งที่อยู่อาศัยในพื้นที่นี้มานาน และมีมรดกทางวัฒนธรรมทั้งจับต้องได้และจับต้องไม่ได้อยู่มากมาย สำหรับกรุงเทพมหานครได้กลายเป็นตัวร้าย เนื่องจากเป็นผู้ที่ใช้อำนาจไปจัดการในสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรม (ซึ่งต่างฝ่ายต่างมีมุมมองในความเป็นวัฒนธรรมที่ต่างกัน) ต่อชุมชนที่อยู่อาศัยมานาน อีกทั้งยังมีการตั้งคำถามถึงความชอบธรรมของการใช้อำนาจของกรุงเทพฯ ในการเข้าไปจัดระเบียบชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน ก่อนการเข้ามาทำหน้าที่ของทั้งกรุงเทพฯ และผู้ว่าราชการกรุงเทพฯ

ในการดำเนินงานของกรุงเทพฯ พบว่า มีภาคส่วนที่เห็นด้วยกับการดำเนินงานของกรุงเทพฯ ได้ตั้งคำถามถึงกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ป้อมมหากาฬว่าเป็นการดื้อแพ่งบ้าง อาศัยผู้สูงอายุมาสร้างภาพของการอยู่มานาน และนำเสนอสารบ้าง ทั้ง ๆ ที่ผู้คนในชุมชนบางส่วนก็มาจากที่อื่น อีกทั้งยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่อยู่อาศัย แต่ให้การอยู่มาنانสร้างความชอบธรรมให้กับตนเอง ทั้ง ๆ ที่ทางกรุงเทพฯ เองก็ได้จัดหาที่อยู่ใหม่ให้แล้ว การกระทำเหล่านี้จึงขาดความชอบธรรมและถือเป็นการบุกรุกที่สาธารณะ และที่สำคัญหากมีการคิดคำนวณค่าใช้จ่ายที่น่าจะเกิดขึ้นแต่ไม่ได้เกิดขึ้น เนื่องจากบางส่วนอยู่อาศัยฟรี ไม่เสียค่าเช่า ทำให้ประเทศชาติเสียประโยชน์จากการใช้พื้นที่ ซึ่งที่ดินถือเป็นการลงทุนที่สร้างประโยชน์เป็นลูกโซ่ได้อย่างมากมาย³ (โสภณ พรโชคชัย, 2559ก; 2559ข; 2559ค)

การจัดระเบียบพื้นที่บริเวณป้อมมหากาฬเพื่อปรับภูมิทัศน์ให้เป็นสวนสาธารณะ เป็นที่พักผ่อนของคนเมือง และเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ดังที่กล่าวไปพบว่า ถูกกำหนดให้มีลักษณะและการดำเนินการภายใต้มุมมองการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจและภาพลักษณ์ที่เน้นความเป็นระเบียบเรียบร้อยโดยไม่สนใจว่าการดำเนินการดังกล่าวจะมีผลกระทบกับผู้คนดั้งเดิม วิถีชีวิตและคุณค่าทางวัฒนธรรมที่มีมาเป็นเวลานาน ส่วนหนึ่งเห็นได้จากการดำเนินการจัดหาพื้นที่อยู่อาศัยใหม่ ที่มีลักษณะของการโยกย้ายประชากรจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง โดยมองว่า หากมีการเตรียมสถานที่ไว้ ก็จะไม่มีปัญหา แต่ชีวิตและการดำเนินชีวิตต้องตระหนักถึงคุณภาพชีวิต และความพร้อมด้านสาธารณูปโภคอื่น ๆ ด้วย หรืออีกส่วนหนึ่ง เห็นได้จากที่ ยงธินศรี พิมลเสถียร กรรมการของคณะอนุกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาเกาะกรุงรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวว่า “คณะกรรมการกรุงกำหนดแผนแม่บทประมาณ 20 ปีมาแล้ว แต่ช่วงเวลาที่ผ่านมามีแนวคิดของนักวิชาการหลายคนเห็นว่าชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป้อมมหากาฬที่เป็นโบราณสถานได้ แต่บังเอิญว่า เรื่องของแผนแม่บทมันกำหนดแนวทางอีกแบบหนึ่ง ขณะที่นักวิชาการเสนอทางเลือกอีกทิศทางหนึ่ง ทางคณะกรรมการ

³ ความเห็นดังกล่าว จะเห็นว่า เป็นการพิจารณาการพัฒนาพื้นที่และความคุ้มค่าของการใช้พื้นที่ในเชิงตัวเลข ที่สะท้อนมุมมองการพัฒนาด้านเศรษฐกิจนำ แต่ละเลยด้านอื่น ๆ แม้จะเลือกเอาบางด้านที่เป็นความจริงของชุมชนและผู้คนในชุมชนมากล่าวก็ตาม

มีความคิดว่าจะมีการปรับปรุงแผนแม่บท เพราะแผนที่ออกมาได้สร้างความขัดแย้งกับชุมชนมาอย่างยาวนาน แต่การทบทวนวิธีการคิดใหม่เพิ่งเริ่มต้นเมื่อต้นปีที่ผ่านมา และ กทม. ก็ยังดำเนินการตามมติเดิม"⁴ (ประชาไท, 2559ข)

คำกล่าวนี้นสะท้อนแนวคิดด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนของกรุงเทพฯ กับนักวิชาการ สังคม และชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งนี้ก็ยังคงสืบเนื่องต่อไปเนื่องจากยังไม่มี การทบทวนแนวคิด และหากมีการปรับเปลี่ยนแนวคิดจริงก็เป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม ซึ่งส่งผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือและกับโครงการอื่นที่ได้ดำเนินการไปแล้วและที่กำลังดำเนินการของกรุงเทพฯ เช่น โครงการเลียบแม่น้ำเจ้าพระยา ฉะนั้น หากกล่าวด้วยภาษาชาวบ้าน กรุงเทพฯ จะยอมเสียหน้าได้หรือไม่

ความขัดแย้งและการเป็นตัวแทนทางวัฒนธรรม

จากความขัดแย้งกรณีป้อมมหากาฬ จะเห็นได้ว่า ฝ่ายชุมชนป้อมมหากาฬ และกรุงเทพฯ ต่างถือเอาแนวทางการนิยามวัฒนธรรมและการพัฒนาเป็นหมุดหมายของความขัดแย้ง ซึ่งไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะในสังคม นิยามของทั้งวัฒนธรรมกับการพัฒนา ก็ไม่มีนิยามเดียว และไม่มีนิยามใดที่สามารถแสดงตัวว่าถูกต้องที่สุด หากอธิบายแบบสจ๊วต ฮอลล์ อาจกล่าวได้ว่า เป็นเรื่องปกติที่มโนทัศน์หนึ่งจะมีหลากหลายความหมาย แต่การดำรงอยู่และมีบทบาทในการแสดงตัวตนของความหมายต่าง ๆ นั้นต่างต้องต่อสู้ แย่งชิงสถานการณ์นำกับความหมายอื่น ๆ ดังที่ฮอลล์ กล่าวว่า (Hall, 1997, pp. 1-3 อ้างถึงใน รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2559, หน้า 36-37) วัฒนธรรม คือ ชุดของความหมายร่วมที่ช่วยให้ผู้คนในสังคมสามารถทำความเข้าใจและสื่อสารกับผู้อื่นได้ เมื่อการสื่อสาร

⁴ นอกจากนี้ ยังกล่าวเพิ่มเติมว่า เรื่องระงับการไล่อพยพชุมชนต้องไปถาม กทม. เพราะเป็นหน่วยงานรับผิดชอบและมีอำนาจหน้าที่เวนคืน แต่การจะลดข้อขัดแย้งในความคิดส่วนตัวนั้น การบริหารจัดการพื้นที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์มิได้หลายอย่าง มิได้ตั้งแต่ให้รัฐบาลเข้าครอบครองกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของและจัดการทำอะไรได้ทั้งหมด อีกแบบหนึ่งคือทำร่วมกันระหว่างหน่วยงานรัฐและผู้อยู่อาศัย หรืออีกอย่างเลยคือผู้อยู่อาศัยสามารถจัดการเองได้ แต่แผนเกาะกรุงรัตนโกสินทร์ฯ อันเดิมไม่ได้กำหนดวิธีการบริหารจัดการตรงนี้เลย ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องมีการทบทวนเช่นกัน

ของผู้คนมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ความหมายที่แสดงถึงวัฒนธรรมจึงไม่ได้หยุดนิ่ง พร้อมกันนั้นก็ไม่สามารถบอกหรือนิยามได้อย่างง่าย ๆ วัฒนธรรม คือ ชุดของพฤติกรรมหรือคุณค่าของกลุ่มสังคมหนึ่ง เพราะความหมายของวัฒนธรรม ถูกสร้างและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ด้วยหลากหลายวิธีการ เช่น

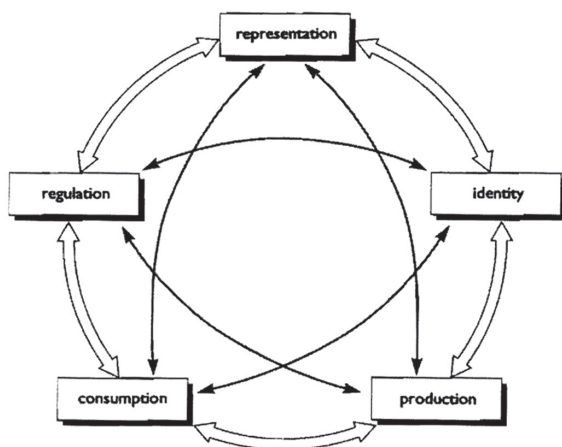
- อัตลักษณ์ของกลุ่มและความแตกต่างของกลุ่ม
- ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
- สื่อมวลชนและการสื่อสารระดับโลก
- แบบแผนปฏิบัติและการกระทำในแต่ละวัน
- การบอกเล่า เรื่องเล่า และ ความเพ้อฝัน
- กฎระเบียบ บรรทัดฐาน และธรรมเนียมปฏิบัติ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ทำให้เห็นได้ว่าวัฒนธรรมไม่ได้มีความหมายเดียว สามารถมีหลากหลายความหมาย และเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้การเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงได้ ยังสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นความหมายร่วมถูกสร้างขึ้น ทั้งนี้สิ่งสำคัญสำหรับฮอลล์ในการอธิบายการนำเสนอวัฒนธรรมก็คือ ภาษา เพราะภาษา คือ เครื่องมือสำคัญที่เป็นสื่อกลางที่ทำให้เราเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ พร้อมกับเข้าใจในความหมายของวัฒนธรรมที่ถูกสร้างและถูกทำให้เปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมจึงมีลักษณะที่ฮอลล์เรียกว่า ชุดของการปฏิบัติการ (Set of Practice) โดยวัฒนธรรมอาจถูกพิจารณาจากการผลิตและการแลกเปลี่ยนความหมายระหว่างสมาชิกของสังคมหรือของกลุ่มคนสองคนอาจเป็นเจ้าของวัฒนธรรมเดียวกัน ดังนั้นแล้วผู้คนจึงตีความโลกที่อยู่อย่างกว้าง ๆ ไปในทิศทางเดียวกัน พร้อมกันนั้นพวกเขาก็สามารถแสดงออกถึงตัวตน ความคิด และความ รู้สึกเกี่ยวกับโลกที่เขาอยู่ ขณะเดียวกันก็จะทำให้เข้าใจซึ่งกันและกัน ดังนั้นวัฒนธรรมจะเป็นอย่างไร จะมีนิยามใดครอบงำหรือครอบอำนาจอำนวนในช่วงเวลานั้น จึ้นขึ้นอยู่กับผู้มีส่วนร่วมในสังคมว่าตีความความหมายที่เกิดขึ้นรอบตัวเขาอย่างไร และเข้าใจโลกอย่างกว้าง ๆ ในทำนองเดียวกันอย่างไร (Hall, 1977, p. 2)

ภาษามีบทบาทสำคัญเพราะภาษาได้ปฏิบัติการในฐานะระบบตัวแทน นั่นเพราะเราใช้เครื่องหมายและสัญลักษณ์ต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนต่อผู้คนถึงแนวคิด ความคิด ความรู้สึก ภาษาจึงเป็นหนึ่งในสื่อที่เป็นตัวแทนความคิด

ชุดความคิด และความรู้สึกทางวัฒนธรรม พร้อมกันนั้น การเป็นตัวแทนของภาษานี้ก็เป็นหลักการสำคัญของ “กระบวนการ” ต่าง ๆ ที่ความหมายได้ถูกสร้างขึ้น วัฒนธรรมจึงไม่ใช่เพียงแค่ชุดของวัตถุต่าง ๆ ที่มารวมกัน เช่น รูปวาด วรรณกรรม ฯลฯ และกล่าวว่า คือวัฒนธรรม แต่เป็นการผลิตและและเปลี่ยนความหมายผ่านภาษา ทั้งนี้ฮอลล์กล่าวถึงความหมายของวัฒนธรรมว่า ถูกสร้างขึ้นจาก “วงจรของวัฒนธรรม” (Circuit of Culture) นั่นคือ ความหมายถูกสร้างขึ้นจากหลากหลายพื้นที่และไหลเวียนผ่านกระบวนการและปฏิบัติการที่แตกต่างหลากหลาย ระหว่างผู้คน และปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ความหมายคือสิ่งที่ทำให้เรารู้ถึงอัตลักษณ์ (Identity) ของเราว่าเราคือใคร และทำให้รู้ว่าวัฒนธรรมถูกนำไปใช้อย่างไรในการวัดและรักษาสถิติการณ์เมื่อเราอยู่ในกลุ่ม หรือความแตกต่างระหว่างเรากับกลุ่มอื่น ๆ ขณะเดียวกันความหมายก็กำกับและจัดการการประพจน์และปฏิบัติการต่าง ๆ ของมนุษย์เรา โดยความหมายได้ช่วยในการจัดวางกฎกติกาบรรทัดฐาน และธรรมเนียมปฏิบัติ และทำให้เราได้แสดงถึงสิ่งที่เราบริโภคเชิงวัฒนธรรม อันแสดงให้เห็นว่าเรื่องเล่า เรื่องราวต่าง ๆ ถูกถักทอขึ้นอย่างไรผ่านภาษา

การสร้างอัตลักษณ์และการสร้างความแตกต่างผ่านการผลิตและการบริโภค จึงเป็นเหมือนเครื่องมือสำคัญในการกำกับควบคุมการประพจน์ทางสังคม ดังที่ฮอลล์ได้แสดงให้เห็นถึงวงจรของวัฒนธรรม ดังนี้

ภาพที่ 1: วงจรของวัฒนธรรม (Circuit of Culture) (Hall, 1997, p. 1)

เมื่อการผลิตและสื่อสารความหมายทำงานผ่านภาษา หรือทำงานราวกับภาษา เราจึงเห็นได้ชัดเจนว่า ภาษาจึงเป็นปฏิบัติการของความหมายและระบบของตัวแทน (Systems of Representation) เห็นได้จาก ภาษาพูดใช้เสียง ภาษาเขียนใช้คำ ภาษาดนตรีใช้ตัวโน้ต ภาษากายใช้ท่าทางของร่างกาย อุตสาหกรรมแฟชั่นใช้ชุดของเสื้อผ้า ฯลฯ เพื่อบอกบางสิ่งบางอย่าง และสำหรับภาษาเสียงหรือคำ ไม่ใช่สิ่งที่บอกว่า นั่นคือภาษาพูดหรือภาษาเขียน หากแต่คือการที่ภาษาต่าง ๆ เหล่านี้ใช้สิ่งที่แทน เช่น เสียง คำ ตัวโน้ต ฯลฯ เพื่อแสดงหรือสื่อสารถึงความคิด มโนทัศน์ หรือความรู้สึก สิ่งที่แทนเหล่านี้จึงสร้างความหมายและส่งผ่านความหมาย

การเป็นตัวแทนใช้ภาษาเพื่อบอกถึงบางสิ่งบางอย่างที่มีความหมายเกี่ยวกับโลกที่มีความหมายกับคนอื่น การเป็นตัวแทนเป็นส่วนที่มีความสำคัญของกระบวนการที่ความหมายได้ถูกสร้างและแลกเปลี่ยนระหว่างสมาชิกในสังคม เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษา สัญลักษณ์ และภาพลักษณ์ ที่หมายถึงหรือเป็นตัวแทนของสิ่งต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การเป็นตัวแทนเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญรองลงมาจากกระบวนการสร้างความหมาย เพราะการเป็นตัวแทนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสิ่งที่ใช้แทนต่าง ๆ ในการก่อรูปและความหมายได้ถูกสร้างขึ้น โดยวัฒนธรรมถูกสร้างขึ้นเป็นกระบวนการแรก และภาษาคือสิ่งที่เอื้อให้รูปแบบของวัฒนธรรมและการเป็นตัวแทนทำงานได้

เมื่อพิจารณาความขัดแย้งกรณีป้อมมหากาฬ ระหว่างกรุงเทพฯ กับชาวชุมชน พบว่า ความขัดแย้งเกิดขึ้นอันเนื่องจากการนิยามคำว่าวัฒนธรรม และการสร้างความเป็นตัวแทนของวัฒนธรรม โดยความเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมนั้น เชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ของกลุ่มหรือผู้นำเสนอวัฒนธรรม เพื่อช่วงชิงพื้นที่ในการนำเสนอและการอำนาจต่อสู้เชิงวาทกรรมในพื้นที่ทางสังคม ผนวกกับการนำเสนอ มโนทัศน์วัฒนธรรมและการสร้างความเป็นตัวแทนนั้นเชื่อมโยงอย่างมากกับการนิยามการพัฒนาและการสร้างความเป็นตัวแทนการพัฒนา จึงทำให้ความขัดแย้งนี้เป็นการต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจการนำทั้งพื้นที่ของวัฒนธรรมและการพัฒนา

การต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำในพื้นที่ของวัฒนธรรม พบว่า ชาวชุมชนได้ยึดเอานิยามของวัฒนธรรมที่นำเสนอว่า คือ วิถีชีวิตและการอนุรักษ์ไปพร้อม ๆ กัน โดยการนำเสนอภาพตัวแทนของวัฒนธรรมนี้ผ่านอาคารบ้านเรือน ภาพ และคำให้สัมภาษณ์ของผู้สูงอายุ ลิเก กรงนก เคียวพ้อแก รูปปั้นฤๅษีตัดตน ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นตัวแทนวัฒนธรรมของชุมชนที่ต้องอนุรักษ์ เพราะเหลือเพียงที่เดียวในกรุงเทพฯ และเมื่อพิจารณาบนพื้นที่ของกรุงเทพฯ สิ่งที่เป็นตัวแทนทางวัฒนธรรมนี้ยังมีความสำคัญ เพราะมีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของประเทศ ในขณะที่ความเป็นชุมชนนั้น แม้อาจจะจับต้องได้ยากและมีจุดอ่อนอยู่มาก แต่การนำเสนอความเป็นชุมชนริมน้ำหลังป้อมพระกาฬ ที่มีความเป็นมายาวนานและหลงเหลืออยู่น้อยในประเทศไทย ได้ช่วยทำให้อัตลักษณ์ของชุมชนป้อมพระกาฬชัดเจนขึ้น และสิ่งที่น่าใจคือ การผลิตสร้างวัฒนธรรมของชุมชนป้อมพระกาฬ ไม่ใช่แต่เพียงชุมชน ประวัติศาสตร์อันยาวนานที่สร้างขึ้นเท่านั้น นักวิชาการ ภาคประชาสังคม ประชาชนทั่วไปที่เห็นพ้องกับการนิยามวัฒนธรรมของชุมชนป้อมมหากาฬ ก็ได้ร่วมกันสร้างอัตลักษณ์และความสำคัญของสิ่งที่เป็นตัวแทนวัฒนธรรม ส่งผลให้วัฒนธรรมของชุมชนรอบป้อมมหากาฬมีลักษณะเฉพาะ และได้ค่อย ๆ กลายเป็นตัวแบบของชุมชนที่วัฒนธรรมสามารถเป็นตัวแทนของการต่อสู้ให้กับพื้นที่อื่น ๆ ได้

สำหรับกรุงเทพมหานคร อำนาจหน้าที่ตามกฎหมายประกอบกับการที่ผู้ว่าราชการจังหวัดและสมาชิกสภากรุงเทพฯ ได้รับการเลือกตั้งมา ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สนับสนุนการนิยามวัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นแบบอย่างของตะวันตก ที่เน้นความสะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อย ฉะนั้น การผลิตนิยามวัฒนธรรม แม้จะเป็นที่รับรู้กันอยู่โดยทั่วไปว่า แผนงานของกรุงเทพฯ นั้น มีลักษณะของการสร้างความ เป็นระเบียบเรียบร้อยที่มีความสวยงามแบบเมืองของประเทศตะวันตก ไม่มีชุมชนแออัด ไม่มีแม่น้ำลำคลองที่เน่าเหม็น ซึ่งเป็นแนวทางในการสร้างความ เป็นเมืองที่คำนึงถึงทั้งความเป็นเมืองหลวงของกรุงเทพฯ สุขอนามัยของชาวบ้านในชุมชน ภาพลักษณ์ของพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่สามารถปรับหรือพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ เมื่อสิ่งเหล่านี้คือภาพตัวแทนของคำที่เรียกว่า วัฒนธรรม การควบคุมกำกับผ่านแผนงานและกฎหมาย โดยการใช้อำนาจในฐานะตัวแทนของประชาชนจึงเกิดขึ้น

การสร้างอัตลักษณ์ของวัฒนธรรม และการสร้างตัวแทนวัฒนธรรมจะไม่ใช่สิ่งที่ปัญหาอันนำไปสู่ความขัดแย้ง หากทั้งสองฝ่ายเชื่อและร่วมสร้างอัตลักษณ์ และตัวแทนทางวัฒนธรรมร่วมกัน แต่เมื่อต่างฝ่ายต่างยึดเอาภาษาเป็นสื่อกลาง ในการสร้างความหมายของความเป็นตัวแทนของวัฒนธรรม ต่างฝ่ายจึงสร้างภาษา อัตลักษณ์ ความเป็นตัวแทน และบริบทซ้ำ ๆ ประดุจวาทกรรมที่เมื่อมีการสร้างขึ้นมาก ก็มีการผลิตซ้ำวาทกรรมนั้น ๆ เพื่อให้วาทกรรมนั้น ๆ ค่อย ๆ กลายเป็นความจริงขึ้นมา

วงจรวัฒนธรรมของชาวชุมชนได้ค่อย ๆ เชื่อมโยงกับนियามการพัฒนาทางเลือก และนำไปสู่การสร้างภาษาผ่านคำพูดที่สะท้อนอัตลักษณ์ที่เป็นคู่ตรงข้ามกับกรุงเทพฯ มากยิ่งขึ้น เมื่อได้ยื่นข้อเสนอกับกรุงเทพฯ ถึงการที่การรื้อฟื้นวิถีเก การที่ชุมชนอยู่ร่วมกับโบราณสถานได้ เพราะนี่คือสิ่งสะท้อนวัฒนธรรมของชุมชน ที่ดำรงอยู่คู่กับป้อมมหากาฬมาแต่ดั้งเดิม ประกอบกับจะมีการจัดระเบียบให้ชุมชน มีความสะอาดและเป็นระเบียบเรียบร้อยมากยิ่งขึ้น ความหมายของวัฒนธรรมนี้ สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาทางเลือก ที่นำเสนอให้นำเอาวัฒนธรรมมาเป็น อีกหนึ่งเงื่อนไขหลักในการพัฒนา และสอดคล้องกับแนวทางของนักวิชาการ สายสังคมศาสตร์ที่เห็นความสำคัญของชุมชน และเชื่อว่า ความเป็นชุมชนคือ สิ่งที่สะท้อนความเป็นไทยและประวัติศาสตร์ไทยได้ดีที่สุด ในขณะที่ภาษาที่สะท้อน อัตลักษณ์ของนियามวัฒนธรรมที่กรุงเทพฯ ยึดถือ นำเสนอผ่านภาพอนาคตที่ ป้อมมหากาฬจะเป็นพื้นที่ของการท่องเที่ยว พื้นที่ประวัติศาสตร์ที่น่ามอง มีความ เป็นระเบียบเรียบร้อย ด้วยการสร้างพื้นที่บริเวณนั้นเป็นสวนสาธารณะที่จะเป็น ปอดเล็ก ๆ ของกรุงเทพฯ อีกแห่งหนึ่ง เช่นเดียวกับป้อมพระสุเมรุ ประกอบกับ การมีกฎหมายเป็นเครื่องมือในการควบคุมกำกับดูแล และการต้องดำเนินการ จัดระเบียบกับพื้นที่รอบป้อมมหากาฬดังที่ดำเนินการกับพื้นที่อื่น ๆ เพื่อไม่ให้เกิดความลักลั่นในการใช้อำนาจ ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งในการตอกย้ำอัตลักษณ์ของ นियามวัฒนธรรมที่สอดคล้องเชื่อมโยงกับนियามการพัฒนาที่เน้นความเป็น ตะวันตกและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

สรุป

ความขัดแย้งกรณีป้อมมหากาฬระหว่างชาวชุมชนป้อมมหากาฬกับกรุงเทพฯ ในฐานะหน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่ เมื่อพิจารณาจากนิยามวัฒนธรรมแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นปัญหาเรื่องของการยึดถือในนิยามวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และการที่จะให้แต่ละฝ่ายหันมายึดถือในนิยามของอีกฝ่ายก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะนิยามวัฒนธรรม ไม่ใช่แค่ประโยคบอกเล่าหลาย ๆ ประโยคมารวมกัน หากแต่ประกอบไปด้วยอัตลักษณ์ การเป็นตัวแทน การควบคุมกำกับ กระบวนการในการสร้าง และการบริโภค สิ่งเหล่านี้ได้เชื่อมโยงกับผู้คน ทั้งความคิดและวิถีชีวิต รวมทั้งการยอมรับในนิยามนั้นผ่านภาษา ดังจะเห็นได้จากการใช้ภาษาในการสร้างชุดความจริงใหม่ขึ้นมาและพยายามผลิตซ้ำ ซึ่งคือ ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับโบราณสถานได้ และชุมชนนี้ถือกำเนิดมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 มีความเป็นมาอันยาวนาน ซึ่งเป็นการใช้ภาษาในการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นตัวตนให้กับชุมชนป้อมมหากาฬที่แตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ ที่ถูกไล่อื้อ ฉะนั้น ชาวชุมชนป้อมมหากาฬที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับป้อมมหากาฬและการใช้ชีวิตริมน้ำ จึงใช้ภาษาในการสร้างและผลิตซ้ำนิยามวัฒนธรรมขึ้นมา ที่เราอาจพบว่า ภาษาที่ถูกใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ดังที่ชุมชนป้อมมหากาฬเสนอ เราอาจเห็นตัวอย่างประเทศญี่ปุ่นที่เราจะพบโบราณสถานหรือสถานที่ต่าง ๆ ที่ชุมชนอยู่ร่วม และร่วมเล่าเรื่องราวต่าง ๆ เมื่อคราวที่มีนักท่องเที่ยวไปเยี่ยมเยือน ซึ่งทำให้ความมีชีวิตชีวาเกิดขึ้นกับสถานที่ และผู้คนในชุมชนก็สามารถร่วมสร้างประวัติศาสตร์ อีกทั้งการพัฒนาพื้นที่ วิถีชีวิต และเศรษฐกิจของชุมชนและประเทศพัฒนาได้ผ่านการท่องเที่ยว แต่สิ่งนี้ไม่สอดคล้องกับนิยามวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ ที่เป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่ในฐานะตัวแทนที่ได้รับเลือกตั้งและต้องทำหน้าที่ในการทำให้กรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงที่น่ามอง สะอาด สะดวก และปลอดภัย กรุงเทพฯ จึงดำเนินนโยบายจัดระเบียบที่สอดคล้องกับแนวคิดและแนวทางการบริหารจัดการประเทศ นั่นคือ การพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ด้วยการทำให้ประเทศก้าวเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ ตามแนวทางตะวันตก

การต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำในสนามรบทางวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้น เมื่อต่างฝ่ายต่างครอบครองนิยามวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้ว่าฝ่ายหนึ่งมีภาคประชาสังคมและ

นักวิชาการเข้าร่วมสนับสนุน ในขณะที่อีกฝ่ายแม้จะมีผู้เห็นด้วยในการจัดระเบียบ แต่เครื่องมือสำคัญในการช่วงชิงตำแหน่งในการนำก็คือ อำนาจและหน้าที่ที่มีความชอบธรรมเพราะได้รับเลือกตั้งเข้ามา ทั้งสองฝ่ายจึงผลักดันขึ้นนำในการต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำในนิยามของวัฒนธรรม ด้วยการพยายามสร้างการยอมรับในนิยามนั้นให้มีความกว้างขวางมากขึ้น โดยเฉพาะผ่านทางสื่อมวลชน และสื่อสังคมออนไลน์ อย่างไรก็ตาม แม้ออลล์จะกล่าวว่า นิยามวัฒนธรรมไม่ได้มีนิยามเดียวและการครองอำนาจนำของนิยามหนึ่ง ๆ ก็ไม่ได้หยุดนิ่งหรือดำรงอยู่อย่างถาวร หากแต่ต้องพยายามรักษาสถานะและตำแหน่งของนิยามของตนเอง เปรียบดังสนามรบที่การต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจการนำของวัฒนธรรมจะไม่มีวันสิ้นสุด แต่ในกรณีนี้ดูเหมือนว่าฝ่ายที่ครอบครองอำนาจที่เป็นทางการอาจเป็นฝ่ายมีชัยในที่สุด เพราะจะมีอำนาจในบังคับใช้กฎหมายเพื่อให้นโยบายสามารถดำเนินไปได้

บรรณานุกรม

- โกวิท ตั้งตรงจิตร. (2556). **จารึกเรื่องตีมิโนสยาม**. นนทบุรี: ดอกหญ้า.
- ธนาพร สุภัทรसारกุล. (2559). “**ป้อมมหากาฬ: อนุรักษ์ประวัติศาสตร์-อนุรักษ์คน**”. วันที่ค้นข้อมูล 10 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://isranews.org/thaireform-other-news/199-thaireform-documentary/49878-mahakarn10.html>.
- บริษัท ชินครอน กรุ๊ป. (2537). **แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนารุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: พิมพ์วรรณการพิมพ์.
- ประชาไท. (2559ก). “**เครือข่ายวิชาการเพื่อสังคมเป็นธรรม, สอช. แฉลงการณ์ค้านรื้อ ‘ป้อมมหากาฬ’ หวังเผชิญหน้ารุนแรง เน้นใช้ปัญญา-กรุณา**”. วันที่ค้นข้อมูล 10 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.matichon.co.th/news/276901>.
- _____. (2559ข). “**เดทไลน์ กทม.รื้อชุมชนป้อมมหากาฬครั้งนี้ ฟังเสียงกรรมการเกาะรัตนโกสินทร์ฯ ยอมรับแผนควรมีการปรับปรุง**”. วันที่ค้นข้อมูล 10 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://prachatai.com/journal/2016/09/67738>.
- _____. (2559ค). “**ประชาชนร่วมคลังแขนปกป้อง ‘ชุมชนป้อมมหากาฬ’**”. วันที่ค้นข้อมูล 10 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://prachatai.org/journal/2016/09/67862>.
- ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม. (2559, 2 มิถุนายน). **ผู้อาศัยอยู่ละแวกป้อมมหากาฬ. สัมภาษณ์**.
- มติชนออนไลน์. (2559ก). “**ป้อมมหากาฬคึกคัก ฟันวิกิเลิเพระยาเพชรปานิ ยุค ร.5 รสนา-เตือนใจ ร่วมชม**”. วันที่ค้นข้อมูล 25 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.matichon.co.th/news/298189>.
- _____. (2559ข). “**อ่านเต็ม ๆ ! เอกสาร “เครือข่ายภาคประชาสังคม-นักวิชาการ” ยื่น “ปักตู” ปมชุมชนป้อมมหากาฬ**”. วันที่ค้นข้อมูล 6 สิงหาคม 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.matichon.co.th/news/238442>.

- รัฐสภา ยรรยงเกษมสุข. (2559). **ตำรา วิชาวัฒนธรรมกับการพัฒนา**. ชลบุรี: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สำนักข่าวอิศรา. (2553). **“อดิน-ศรีศักร-เพิ่มศักดิ์-บัณฑิต” โหมโรงลุยลงพื้นที่ พังปัญหาชุมชนเมือง**. วันที่ค้นข้อมูล 27 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก <https://isranews.org/thaireform/thaireform-news/item/11002--5-.html>.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2559ก). **“สุจิตต์ วงษ์เทศ: เจ้านายชั้นสูงคูลิเกพระยาเพชร ปาณิ ที่ชุมชนป้อมมหากาฬ ชานกำแพงพระนคร”**. วันที่ค้นข้อมูล 25 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.matichon.co.th/news/298189>.
- _____. (2559ข). **“สุจิตต์ วงษ์เทศ: กรุงสุโขทัย มาจากไหน ? ศักสองพระนคร กรุงศรีอยุธยา กับกรุงสุโขทัย และอาณาเขตที่เป็นจริง**. วันที่ค้นข้อมูล 15 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก https://www.matichonweekly.com/culture/article_7437.
- _____. (2559ค). **“สุจิตต์ วงษ์เทศ: ประวัติศาสตร์อยุธยา ต้องทบทวนใหม่ ไม่ใช่ราชธานีแห่งที่สอง เพราะไม่เคยมีแห่งแรกที่สุโขทัย**. วันที่ค้นข้อมูล 15 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.matichon.co.th/news/204587>.
- _____. (2559ง). **“สุจิตต์ วงษ์เทศ: สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรก**. วันที่ค้นข้อมูล 15 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.matichon.co.th/news/6289>.
- เสาวภา ไพทยวัฒน์. (2559). **รายงานวิจัยเรื่อง ปรากฏการณ์ทางสังคมของ ชุมชนป้อมมหากาฬ มิติใหม่ในเส้นทางการ เป็นสมัยใหม่ของไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- โสภณ พรโชคชัย. (2559ก). **“โสภณ พรโชคชัย: คำสารภาพบาปของคนดื้อแพ่ง ที่ป้อมมหากาฬ”**. วันที่ค้นข้อมูล 10 กันยายน 2559, เข้าถึงได้จาก <http://prachatai.org/journal/2016/09/67853>.
- _____. (2559ข). **“ความจริงเกี่ยวกับชุมชนป้อมมหากาฬที่พึงรู้”**. วันที่ค้นข้อมูล 19 สิงหาคม 2559, เข้าถึงได้จาก http://www.area.co.th/thai/area_announce/area_press.php?strquey=press_announcement1521.htmeb2013/?p=243380.

- _____. (2559ค). “ป้อมพระกาฬ,” *โลกวันนี้*. วันที่ค้นข้อมูล 30 ตุลาคม 2559, เข้าถึงได้จาก <http://www.lokwannee.com/web2013/?p=243380>.
- Culture as the Central Pillar in Development.** (n.d.). Retrieved May 12, 2014, from http://www.acp_cultures.eu/_upload/ocr_document/Nurse_CultureAsCentrePillarOfDvp.pdf.
- Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development.** (n.d.). Retrieved May 12, 2014, from <http://www.agenda21culture.net/index.php/docman/-1/393-zzculture4pillarsden/file>.
- Hall, Stuart. (ed.). (1977). **Representation: Cultural Representations and Signifying Practices**. London: SAGE Publications.
- Rao, Vijayendra. and Michael Walter. (eds). (2004). **Culture and Public Action**. Stanford: Stanford University Press.